

CATALUNYA DESPRÉS DE LA BATALLA D'ALMANSA: ELS DESASTRES DE LA GUERRA CONTRA LA POBLACIÓ CIVIL (1707-1711)

Josep M. Torras i Ribé

RESUMEN:

Este trabajo describe las operaciones de ocupación de Cataluña por parte de los ejércitos borbónicos entre 1707 y 1711, es decir, entre la batalla de Almansa y la última ofensiva aliada sobre Madrid. La documentación procedente de los grandes archivos estatales (AGS, AHN, BN) pone al descubierto que al margen de los combates estacionales entre ambos contendientes, el estado mayor borbónico practicó una política de violencia deliberada contra la población civil, con la manifiesta intención de fomentar la desmoralización y el derrotismo entre los habitantes de las zonas rurales, a fin de acelerar la rendición de Cataluña.

Palabras clave: ocupació de Catalunya, batalla d'Almansa, segle XVIII

ABSTRACT:

This article describes the military operations for the occupation of Catalonia by the Bourbon armies between 1707 and 1711, that is, between the battle of Almansa and the last Allied offensive over Madrid. Evidence from the main Spanish archives (AGS, AHN, BN) shows that, besides seasonal fighting between both contendes, the Bourbon military staff carried out a deliberate policy of violence against civil population, aiming at the demoralization and defeatism among the inhabitants of rural areas, as a means to accelerate the surrender of Catalonia.

Key words: occupation of Catalonia, battle of Almansa, 18th century

Diu la dita popular que “quant lo mal està en Almansa a tots alcança”.¹ I a la vista dels avatars posteriors de la guerra no hi cap dubte que l’apreciació dels contemporanis era estrictament ajustada a la realitat. Efectivament, el resultat de la batalla d’Almansa, sens dubte una de les més transcendents de tota la guerra, i que significà un triomf indiscutible dels exèrcits borbònics sobre els aliats, posaria de manifest en tota la seva intensitat la indiscutible superioritat estratègica de les armes de les dues corones en l’escenari peninsular.² El desenllaç de la batalla d’Almansa, esdevinguda el 25 d’abril de 1707, pot ésser atribuït certament al geni militar indiscutible del mariscal duc de Berwick,³ però també sens dubte va ésser conseqüència del gran desequilibri de forces que presentaven els exèrcits aliats i borbònics sobre el terreny, i de la desorganització, precarietat d’efectius i la feble implantació que mostraren les tropes imperials al llarg de tota la guerra. Com assenyalava el cronista Francesc de Castellví, “a la Francia le era muy fácil y a poco coste pasar los socorros y las tropas a España; que al contrario, a los aliados les era muy costoso, contingente y difícil a causa de los riesgos del mar y ser la navegación larga, cansadas marchas para llegar al embarcadero, y el transporte muy costoso”.⁴

La derrota d’Almansa es traduï en la fulminant caiguda al cap de pocs temps de la totalitat dels regnes de València i Aragó en poder dels borbò-

1. Joaquím MARTÍ I GADEA, *Diccionario general valenciano-castellano*. Imp. José Canales, València, 1891 [Reed. facsímil], II, p. 1207. Antoni M. ALCOVER; Francesc de B. MOLL, *Diccionari català, valencià, balear*. Palma de Mallorca, 1977, VII, p. 138.
2. Segons l’apreciació de fonts properes a l’estat major dels exèrcits aliats, “en Almansa la derrota fue total, y supuso el mayor descalabro jamás sufrido por el ejército inglés durante toda la guerra de España”. Vegi’s Daniel DEFOE, *Memorias de guerra del capitán George Carleton. Los españoles vistos por un oficial inglés durante la Guerra de Sucesión*. Alacant, 2002, p. 233.
3. Descripció detallada dels episodis de la batalla d’Almansa a BC, *Bonsoms*, n° 582 y 7509. BNM, ms. 10928 i 11021. Vegi’s també Vicente BACALLAR Y SANNA (Marqués de San Felipe), *Comentario de la guerra de España, e historia de su Rey Felipe V, el Animoso*. BAE, n° 99 Madrid, 1957, p. 129-130. José Manuel MIÑANA, *La Guerra de Sucesión en Valencia*. València, 1985, p. 185-190. Narciso FELIU DE LA PEÑA Y FARELL, *Anales de Cataluña*. Barcelona, 1709, III, p. 592-593. Alfred BAUDRILLART, *Philippe V et la Cour de France*. París, 1890, I, p. 287-288.
4. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III-2, f. 206v.-207v. Sobre les deficiències que patien els exèrcits aliats en la logística militar, en la intendència i fins i tot en el pagament de les tropes, vegi’s Pedro VOLTES, *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*. Barcelona, 1963-1970, II, p. 119. Virginia LEÓN SANZ, *Entre Austrias y borbónes. El Archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*. Madrid, 1993, p. 29-33 i 192-194. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Sucesió i els setges de Barcelona (1690-1714)*. Barcelona, 1999, p. 190-194.

tics, de tal manera que paradoxalment, per aquests regnes, el resultat desfavorable d'una batalla conduí inexorablement a la pèrdua de la guerra.⁵ Les conseqüències de la derrota d'Almansa, però, repercutiren també immediatament a Catalunya, ja que a causa dels nefastos avatars de la guerra des de l'any 1707 el Principat quedà emplaçat com l'únic reducte que es mantingué sota domini de l'Arxiduc en territori peninsular, i es convertí en camp de batalla permanent durant els següents set anys de la guerra. Com assenyalava Castellví, “los aliados sólo poseyeron la Cataluña por entero desde octubre de 1705 hasta el 25 de mayo de 1707, [y] desde la derrota de Almansa [era] forzosa y universal la penuria [en] el modo de continuar la guerra en España, y en particular en Cataluña”.⁶ Això vol dir que des de l'òptica catalana la percepció del sentit de la guerra varià radicalment a partir de la batalla d'Almansa: de la consideració originària d'una guerra de curta durada, que tindria les seves principals incidències fora del Principat, en terres peninsulars, i que es prometia victoriosa, culminada en l'episodi simbòlic de la coronació de l'Arxiduc com a rei a Madrid, a partir de 1707 es passà a un concepte de guerra defensiva, que es desenvoluparia íntegrament en territori català, i que apareixia a ulls dels contemporanis envoltada d'una gran incertesa sobre el seu desenllaç. I en el cas hipotètic de sortir-ne derrotats, es tenia la certesa que les conseqüències serien l'abolició traumàtica i sense pal·liatius de les lleis i institucions catalanes, tal com s'havia executat de manera fulminant en els regnes de València i Aragó.⁷ Segons els informes adreçats a Lluís XIV per l'omni-

---

5. MIÑANA, *La Guerra de Sucesión*, p. 196-200 i 212. DEFOE, *Memorias de guerra*, p. 233. FELIU, *Anales*, III, p. 593. KAMEN, *La Guerra de Sucesión en España, 1700-1715*. Barcelona, 1974, p. 318-319. Carmen PÉREZ APARICIO, *De l'alçament maulet al triomf botifler*. València, 1981, p. 87-91 i 101. ID., “La Guerra de Sucesión: una revolució camperola”. *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, III (València, 1976), p. 512-524. Manuel SANCHIS GUARNER, *La ciutat de València*. València, 1972, p. 285. Sobre les conseqüències immediates del canvi d'autoritats a València i la instauració del règim borbònic, vegi's María Fernanda MANCEBO, “El primer ayuntamiento borbónico de la ciudad de Valencia”. Dins *Estudios de Historia de Valencia*. València, 1978, p. 293-307. També Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Militares en Valencia (1707-1808)*. *Los instrumentos del poder borbónico entre la Nueva Planta y la crisis del Antiguo Régimen*. Alacant, 1990, p. 9-42.

6. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III-2, f. 206; VI, f. 605v.

7. Sobre el procés d'abolició dels furs i institucions dels regnes d'Aragó i València, vegi's Pedro PÉREZ PUCHAL, “La abolición de los fueros de Valencia y la Nueva Planta”. *Saitabi*, XII (Valencia, 1962), p. 179-198. Mariano PESET REIG, “Notas sobre la abolición de los fueros de Valencia”. *Anuario de Historia del Derecho Español*, XLII (Madrid, 1972), p. 657-715. ID., “Apuntes sobre la abolición de los fueros y la Nueva Planta valenciana”. *Primer Congreso de Historia del País Valen-*

potent ambaixador francès a Madrid, Michel Amelot, després de la batalla d'Almansa “le moment était venu de mettre l'Espagne entière sur le pied de la Castille”.⁸

Com a resultat d'aquesta nova situació militar, extraordinàriament favorable per a la causa de Felip V, l'estat major dels exèrcits borbònics inicià una estratègia més a llarg termini, que eludia la continuació immediata de l'ofensiva sobre la geografia catalana, i en conseqüència l'enfrontament directe i en gran escala contra els exèrcits aliats, fortament implantats sobre el terreny i auxiliats per les partides de miquelets i voluntaris austriacistes. En canvi, a diferència de l'ofensiva de l'any 1706,⁹ els exèrcits de les dues corones començaren a aplicar una política de escaramusses fronteres, i d'hostigament de les línies avançades dels exèrcits imperials, que permetessin ocupacions parcials –però sòlides i defensables– de la geografia catalana. Les notícies que arribaven a la Generalitat sobre aquestes operacions dels exèrcits borbònics informaven des de començaments de juny de 1707 dels atacs freqüents i continuats de les tropes del duc d'Orléans sobre les defenses imperials a les comarques lleidatanes, mentre que des de la frontera del Rosselló s'executen profundes penetracions de l'exèrcit francès comandat pel duc de Noailles, que aconseguí arribar sense dificultats fins a les rodalies de la Seu d'Urgell.¹⁰ Davant d'aquestes ofensives frontereres, en una imatge desesperada i profundament derrotista de com es vivien els avatars de la guerra després de la derrota d'Almansa, l'Arxiduc en persona havia d'admetre que tota la geografia catalana es trobava en perill, i en termes de retret als comandaments de l'exèrcit aliat, es lamentava de no tenir disponibles tropes suficients per barrar el pas als invasors: “el enemigo ha penetrado este Principado por las fronteras del Rossellón, Aragón y Valencia, sin que las tropas que componen mi ejército, y las de los aliados, vasten no

---

ciano, III (Valencia, 1976), p. 525-536. Jesús MORALES ARRIZABALAGA, *La derogación de los fueros de Aragón (1707-1711)*. Huesca, 1986. María Berta PÉREZ ÁLVAREZ, *Aragón durante la Guerra de Sucesión*. Tesis Doctoral, Universidad de Zaragoza, 1995, II, p. 336-654.

8. Amelot a Lluís XIV, 13 de juny de 1707. Carta reproduïda per BAUDRILLART, *Philippe V et la Cour de France*, I, p. 290.

9. Sobre aquestes operacions militars, vegi's Josep M. TORRAS I RIBÉ, “1706: la primera ofensiva borbònica contra Catalunya”. Dins de *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria*. Barcelona, 2004, I, p. 502-515.

10. FELIU, *Anales*, III, p. 595.

sólo a rechazarlos, pero ni a la precisa resistencia".¹¹ En aquesta nova concepció geopolítica els generals borbònics adoptaren com a principal objectiu l'establiment de diverses rutes de penetració sobre la geografia catalana, que servissin de cap de pont per a la futura ocupació militar del Principat, centrades en afermar el domini indiscutible dels seus exèrcits sobre les zones fronteres amb França, i en la conquesta de les ciutats de Lleida i Tortosa.¹²

En els mesos següents els exèrcits de les dues corones continuaren la seva ofensiva sobre la geografia catalana, amb l'objectiu de delimitar una zona de seguretat entorn de les ciutats de Lleida i Tortosa, que convertissin aquelles contrades en reductes territorials sòlids i autosuficients. L'estratègia de l'estat major borbònic era consolidar el seu domini sobre una extensa franja de territori que, arrencant de la frontera aragonesa, abastava fins a Balaguer, Tàrrrega, Agramunt i Cervera, i permetia el control efectiu d'extenses zones del pla d'Urgell, considerades com una de les àrees cerealistes més fèrtils i productives de Catalunya, i que per tant resultaven fonamentals per assegurar el proveïments dels exèrcits en les posteriors operacions de penetració militar sobre la Catalunya central.¹³ Aquesta presència incontrolable de tropes franceses i castellanes sobre el territori, que vivien a expenses dels pagesos i habitants de la ruralia, comportava en molts casos la fugida dels habitants, l'abandonament de conreus i el despoblament de masies, situació que a partir

---

11. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 105, f. 493-1°.

12. Sobre les incidències dels setges de Lleida i Tortosa, vegi's BC, ms. 173, "*Annals Consulars*", III, f. 62-66v. BC, *Bonsoms*, n° 2998. Eugenio Gerardo LOBO, *Sitio, ataque y rendición de Lérida, que a los pies del Serenísimo Señor Don Luís Fernando, Príncipe de Asturias, consagra por mano de la Excm. Sra. Duquesa de Osuna*. Saragossa, 1707. BC, *Bonsoms*, n° 5769. "Haviendo el Señor Duque de Orléans atacado la Plaza de Tortosa, cuyas trincheras abrió el día 10 de Junio de 1708, empezó a jugar las baterías el 20 del mismo mes". BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, III-2, f. 290-298 i 386v.-387. FELIU, *Anales*, III, p. 595-599 i 604-605. BACALLAR, *Comentarios*, p. 146-147 i 155-156. E. ARDERIU I VALL, "Siti de Lleida pel duc d'Orléans". *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*. Lleida, 1910-1911. L. Aurea JAVIERRE, "Las cartas del Duque de Orléans a Felipe V sobre el sitio de Lérida en 1707". *Ilerda*, IV (Lleida, 1946), p. 93-119. Patricio PRIETO LLOVERA, *Los sitios de Lérida*. Lleida, 1954. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Lérida Moderna. Época de los Borbones*. Lleida, 1980, p. 41-45. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió*, p. 194-202.

13. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III-2. f. 104, 107v. i 165. També FELIU, *Anales*, III, p. 595-596.

de 1707 esdevingué crítica a les comarques del Segrià, La Noguera i l'Urgell.¹⁴

Per aquesta època totes les fonts disponibles –catalanes, borbòniques i imperials– descriuen aquesta ocupació amenaçant del territori per part dels exèrcits borbònics: “ocuparon los enemigos, después de la pérdida de la batalla de Almansa, los Reynos de Aragón y Valencia, [...] las riberas del Ebro, y por las pérdidas de Maquinenza y Monsón, han saqueado todo el llano de Urgel, hasta las sercanías de Cervera”.¹⁵ Aquestes operacions d'hostigament militar, d'altra banda, es veien complementades amb els atacs estacionals dels exèrcits francesos comandats pel duc de Noailles des de la frontera del Rosselló, amb incursions sovintejades sobre una extensa franja del territori, des de l'Empordà i la Cerdanya fins els Pallars i la frontera aragonesa, que tenien la finalitat de forçar la dispersió de les tropes aliades per diversos fronts i d'afeblir d'aquesta manera la seva capacitat de resistència. Segons les fonts franceses es tractava, en definitiva, de “mettre le duc de Noailles en était de faire une diversion considerable en Roussillon, [et] envoyer assez de troupes pour menacer la Catalogne”.¹⁶ Aquestes operacions perfectament coordinades dels exèrcits de les dues corones, concebudes com una autèntica tenalla estratègica sobre la geografia catalana, eren observades amb enorme preocupació pel govern de Catalunya: “El duque de Noalles, con ocho mil hombres entró en el Ampurdán, hasta Figueras. Opúsose el príncipe [de Darmstadt] desde el Puente Mayor hasta Báscara. [...] A la parte de poniente, con varios visos hizieron muestras los franceses de penetrar en Cataluña por Torres de Segre, en Urgel, y por Valencia hasta Tortosa”.¹⁷

En realitat, després d'aquestes operacions victorioses dels exèrcits borbònics entre la ciutadania i el govern de Catalunya es difongué un clima de profund derrotisme sobre l'evolució de la guerra, de tal manera que existia la convicció generalitzada que després de la conquesta de Lleida i Tortosa es produiria un virtual enfonsament de les defenses de l'exèrcit

14. Sobre aquests abusos i actes de violència indiscriminada de les tropes borbòniques, vegi's Antoni BACH I RIU, *Bellpuig d'Urgell i la seva antiga baronia la pla d'Urgell*. Barcelona, 1972, p. 187. Josep M. SEGARRA I MALLA, *Recull d'episodis d'història targarina des del segle XI al XX*. Tàrraga, 1973, p. 117.

15. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 98-3º, 19 de novembre de 1707.

16. Reproduït per BAUDRILLART, *Philippe V et la Cour de France*, I, p. 410-411.

17. FELIU, *Anales*, III, p. 602. BACALLAR, *Comentarios*, p. 155.

imperial arreu del territori, i que l'ofensiva borbònica tindria una continuïtat immediata per les terres de la Catalunya central. I el gran temor de les autoritats catalanes era que en els mesos següents els exèrcits de les dues corones es plantarien davant de Barcelona, i tornarien a posar setge a la ciutat. En aquest sentit els recels de la Generalitat resultaven inequívocs: “han expressado los Comunes a V. Magd. el estado en que se halla el Principado, los desórdenes ponderados, invadido su Pahís, que muy al principio de la primavera, sin estorvo de fortaleza alguna, pueden dexarse ver los enemigos delante de estas murallas [de Barcelona], inundado y oprimido el Principado”.¹⁸ Podria especular-se sobre les raons que impediren a l'estat major borbònic l'execució d'aquesta ofensiva final per a l'ocupació de Catalunya, encara que probablement en aquesta decisió les desastroses campanyes militars dels exèrcits francesos a Europa tingueren una influència més determinant que els avatars de la guerra en territori peninsular. Certament que l'organització d'una ofensiva en gran escala amb la intenció d'ocupar el territori i posar setge a Barcelona era una operació arriscada degut a la presència de nombrosos contingents de tropes aliades i de partides de voluntaris i fusellers austriacistes, com s'havia demostrat en l'intent fallit de 1706,¹⁹ però també s'hauria de tenir en compte que en aquesta època les operacions militars a Europa foren especialment desfavorables per a les tropes franceses, on hagueren de sofrir derrotes humiliants, com les de Oudenaarde i Lilla l'any 1708, i Malplaquet l'any 1709, que arribaren a posar en perill la mateixa integritat de les fronteres històriques del regne de França, i forçaren Lluís XIV a retirar precipitadament nombrosos contingents de les tropes expedicionàries acantonades a la Península, l'obligaren a temptejar l'inici de negociacions de pau amb les potències aliades, i a plantejar-se fins i tot l'abandonament de la causa de Felip V, per tal de sortir d'aquesta fase depressiva de la guerra.²⁰

18. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 98-3°. També DACB, XXVI, p. 212-213.

19. Sobre aquestes operacions militars, vegi's TORRAS I RIBÉ, “1706: la primera ofensiva borbònica...”, p. 502-515.

20. BAUDRILLART, *Philippe V et la Cour de France*, I, p. 267-272, 319-320, 353-376. J. B. WEISS, “La Sucesión de España”, *Historia Universal*, XII (Barcelona, 1930), p. 257-262. VEENENDAAL, “La Guerra de Sucesión española en Europa”. Dins de [AA. DD.], *El auge de Gran Bretaña y Rusia* (1688-1725). “Historia del mundo moderno”, VI (Barcelona, 1976), p. 257-262. BACALLAR, *Comentarios*, p. 160-164. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*. Barcelona, 1963, p. 1112-1115.

Això vol dir que, fos quin fos el motiu de la nova estratègia adoptada per l'estat major borbònic respecte a Catalunya, del que no hi ha dubte és que després de la conquesta de Tortosa, el juliol de 1708, es produí una relativa estabilització de la línia del front entre imperials i borbònics, de les zones afectades pels combats i per la presència sovintejada de les tropes d'ambdós bàndols sobre el territori. Respecte a aquesta estratègia de contenció de les operacions militars, el marquès de San Felipe arriba a insinuar l'existència de fortes discrepàncies entre els comandaments dels exèrcits de les dues corones, de tal manera que mentre els generals espanyols haurien estat partidaris de continuar l'ofensiva sobre territori català, fins a plantar-se davant les muralles de Barcelona, l'estat major francès, i en concret el mariscal de Bessons, tenia ordres d'assegurar les seves posicions i mantenir les tropes a la defensiva per evitar veure's sorpresos per les incursions dels aliats i de les milícies catalanes.²¹ Atenent aquesta nova configuració de les respectives zones d'influència dels exèrcits imperial i borbònic, hauríem de fer-nos a la idea que des de 1708, i pràcticament fins a 1710, no es produïren a Catalunya grans batalles, sinó més aviat operacions dels dos exèrcits sobre objectius limitats, i escaramusses puntuals per apoderar-se de determinats enclavaments estratègics i de proveïments per a les tropes. És a dir, durant aquesta època el ritme de la guerra en bona mesura estigué marcat per les incidències de les ofensives estacionals de primavera i estiu, i pel posterior replegament dels exèrcits a les seves línies originàries, obligats per les inclemències climatològiques dels mesos hivernals. Com assenyalava Castellví, a causa d'aquestes contingències “los pueblos de Cataluña en la carrera de los ejércitos padecieron graves contratiempos, y universalmente todos crecidos gastos en mantener a propias costas las milicias en las cercanías, y los tránsitos de los ejércitos a costa del país”.²²

A tenor d'aquesta realitat, el traçat del front de batalla era molt imprecís i irregular, caracteritzat més aviat per l'existència de zones d'influència territorial, que per una línia definida de contacte físic entre els dos exèrcits. No obstant, en el que coincideixen tots els testimonis és que a partir de 1708 la presència borbònica sobre la geografia catalana va ésser

---

21. BACALLAR, *Comentarios*, p. 180-181.

22. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III-1, p. 184v.

molt més extensa i permanent del que ens havíem imaginat fins ara, construïda a l'empara de les bases segures i defensables proporcionades per les places fortes recentment conquerides. Aquesta situació de precarietat militar era percebuda de manera catastròfica pel govern de Catalunya: “estando abiertas todas las fronteras, no hay comarca que esté libre de las invasiones del enemigo, quién ha practicado su crueldad y furor en la mayor parte del Principado, habiéndole constituido sus hostilidades en la mayor estrechez y miseria”.²³ I també en els “*Annals Consulars*”, seguint aquesta mateixa percepció de la inseguretat militar provocada per la presència dels exèrcits borbònics a moltes contrades de Catalunya, s'al·ludia a “lo restret del Pahís per lo ocupar los enemichs las cercanías de Lleyda y Tortosa, y haver las tropas de càbrer ab més curt terreno, essent ellas tantas en número, [y] las correrias dels enemichs debastar lo Pahís”.²⁴

Arrencant de Tortosa, aquesta zona d'influència borbònica a Catalunya s'estenia de manera irregular per la Conca de Barberà, la Segarra i les planes de l'Urgell, i l'any 1710 l'estat major borbònic disposava de posicions sòlides a les rodalies de Santa Coloma de Queralt, Cervera i Ponts, des d'on s'establí la comunicació estratègica amb les avançades de l'exèrcit francès del duc de Noailles, que tenia les seves bases al Roselló, i dominava les rutes de comunicacions pirinenques, fins a la frontera aragonesa.²⁵ En la descripció d'aquesta línia de contacte i de les respectives zones d'influència, modificades en els seus límits pel decurs de les ofensives estacionals dels dos exèrcits, la coincidència és total entre les fonts imperials i borbòniques.²⁶ I confirmant aquesta fragmentació de Catalunya en zones d'influència, Castellví assenyalava que “si se mira con reflexión

---

23. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 270-2º, 13 d'octubre de 1709.

24. BC, ms. 173, “*Annals Consulars*”, III, f. 71.

25. AHN, *Estado*, lligall 383, 25 de febrer de 1710, Tserclaes a Grimaldo. Sobre aquest mapa d'operacions, el marquès de San Felipe s'entreté en descriure les escaramusses que es produïren l'any 1709 entre els exèrcits borbònic i imperial a les rodalies de Cervera, Balaguer, Alfarràs i l'Empordà. BACALLAR, *Comentarios*, p. 180-181.

26. Feliu, per exemple, explicava que “perdida Tortosa llegó el ejército francés al Urgel, y asentó su campo en Agramunt, y el nuestro en derecha a Zarreal de la Conca de Barberà, donde se detuvo algunos días, y después pasó a Cervera para hazer frente al enemigo”. FELIU, *Anales*, III, p. 595 i 610. I els informes elaborats per l'estat major borbònic descriuen que “la armada de Estaramberg se avia retirado en Igualada, y la del duque de Orleans se avía adelantado açia acá, [y] se allaba en Momblanch”. Cf. AHN, *Estado*, lligall 352, plec 22, informes tramesos a José Grimaldo sobre la situació de la línia del front a Catalunya, 9 de setembre de 1708.

la carta geogràfica de Catalunya no deixarà de admirarse el ceñido terreno que ocupaban los aliados, que era como un triángulo, [y] la parte que más se extendían las armas aliadas eran dos jornadas de Barcelona, que podía decir el centro”.²⁷

En aquest nou escenari militar sembla que l'estat major de Felip V començà a dissenyar les pautes d'actuació i els objectius a llarg termini que es pretenien obtenir amb les incursions per les terres de la reraguarda catalana, i amb les ofensives estacionals de major envergadura planificades en els anys posteriors. Del que no hi ha dubte és que des de la perspectiva dels contemporanis es percebia que havia començat una guerra diferent, caracteritzada no solament per la conversió de Catalunya en camp de batalla permanent, sinó també per les noves tàctiques de represàlies militars indiscriminades aplicades sobre el terreny pels exèrcits de les dues corones. El que es desprèn inequívocament de l'escassa documentació conservada sobre aquesta situació és que la presència de tropes borbòniques sobre la geografia catalana donava lloc a actuacions sovintejades d'una violència i acarnissament inimaginables, de les quals ningú restava indemne. Com assenyalava Feliu, “después de la conquista de los Reynos de Aragón y Valencia, los enemigos campearon a discreción en los lugares abiertos [de Catalunya] llenándoles de estragos y vilipendios; en este verano [...] de 1709 fue Catalunya fiero campo de batalla, invadida en todos sus términos por los ejércitos [borbónicos] que molestaban Urgel y Segarra, otros que inquietaban y robaban en el Ampurdán y Selva de Gerona; otros la Conca de Tremp y Pallás; otros el Campo de Tarragona; [...] hallávanse en este tiempo los naturales del Principado saqueados de franceses, y no muy aliviados de nuestras tropas”.²⁸

Aquesta política de terra cremada dels exèrcits borbònics, d'altra banda, ja s'havia posat en pràctica en gran escala en les recents ofensives contra Lleida i Tortosa, i sens dubte havia contribuït decisivament a l'èxit de les operacions militars en aquestes contrades.²⁹ De totes maneres, aquestes represàlies en aquest cas presentaven la novetat de no quedar circumscrites a les persones políticament compromeses, i que havien assumit algun tipus de protagonisme en els episodis del canvi dinàstic, sinó que s'havien

---

27. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV-2, f. 10v.

28. FELIU, *Anales*, III, p. 593 i 644-645.

29. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió*, p. 194-202.

generalitzat de manera indiscriminada al conjunt de la ciutadania, i molt particularment als habitants de les zones rurals i aïllades de la Catalunya central, que es trobaven literalment atrapats entre dos focs, indefensos enfront les correries dels dos exèrcits i de les partides de miquelets i fusellers, i inermes davant l'eventualitat dels avenços i retrocessos imprevisibles de les tropes borbòniques derivada de l'extrema mobilitat de la línia del front.³⁰

Aquesta aplicació sistemàtica arreu de Catalunya de represàlies contra béns i persones fa pensar que les autoritats borbòniques havien arribat a la conclusió que la guerra no solament es guanyava en les grans batalles, sinó també en les terres de la reraguarda, i com a resultat de les violències i actes intimidatoris executats contra la població civil. En donar compte d'aquestes actuacions, Feliu assenyalava que “estas correrías fueron contra los pueblos, [y] los franceses no atendían a sacro ni a profano en todos estos Reynos, obrando atrocidades indignas de referirse”.³¹ Aquestes actuacions premeditades de terrorisme militar, utilitzades com a arma de sotmetiment polític, incloïen des del robatori de collites a la violència física contra els pobladors, i la imposició de contribucions abusives, amb la pràctica d'extorsions diverses, fins arribar al segrest d'ostatges entre les persones riques i rellevants de les diverses poblacions, amb la manifesta intenció d'obtenir rescats.³² Com assenyalava Castellví, per mitjà d'aquestes pràctiques intimidatòries, a la zona del Camp de Tarragona i a d'altres contrades els borbònics aconseguiren que “todos los pueblos ofrecieran donativos, y por caución de la cobranza tomaron en rehenes los moradores más ricos”.³³ I també els jurats de Girona informaven a la Generalitat de les represàlies i violències executades pels soldats borbònics contra els habitants de la ruralia, “essent en cosa considerable los danys han ocasionat y los estragos han donats”.³⁴

En d'altres casos aquests actes d'extorsió tenien com a objectiu específic els clergues i les esglésies de les zones rurals, considerades dipositàries de valuosos objectes d'or i plata, i per tant presa fàcil i segura per a la

---

30. BC, ms. 173, “*Annals Consulars*”, III, f. 63.

31. FELIU, *Anales*, III, p. 596 i 618.

32. Diversos exemples d'aquestes actuacions a ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 106, f. 98-3°.

33. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV-1, f. 94v.

34. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 261-1°, 22 d'agost de 1709.

cobdícia de la tropa. El rector de la parròquia d'Ibars, a la comarca de la Noguera, l'any 1710 denunciava a les autoritats borbòniques la persistència d'aquests actes de violència sacrílega: “algunos soldados de las tropas de su Magd. se llevaron de la iglesia de este lugar dos cálizes [y] otros vasos sagrados, y los pocos ornamentos que tenía, por cuia razón no puede celebrar en ella los divinos ofizios”.³⁵ Per la seva part el rector de la parròquia de Sant Pere de Mirambell, situada prop de Calaf, denunciava a les autoritats borbòniques que “el lugar fue enteramente saqueado, sin librarse de esta violencia la yglesia, a la qual hicieron pedazons las puertas, y robaron todo lo que contenía de alhajas, vestiduras y ornamentos, hasta el copón y un caliz, todo dorado”. I en el mateix document es fa menció a l'espoli d'altres esglésies rurals situades en aquesta terra de ningú que servia de separació entre els exèrcits imperial i borbònic, com les de Conill, Claret, Pinós, La Guàrdia, etc., les quals hagueren de sofrir tota mena de violències, robatoris i destruccions: “por lo que mira a yglesias prophanadas [los soldados] han executado todo lo que podían hacer sin temor ni piedad, [y] es para causar horror y espanto en el pecho de los más posehidos de dureza y olvido”.³⁶ Un informe oficial del marquès de Valdecañas sobre la difusió d'aquestes actuacions de violència sectària comeses per les tropes borbòniques assenyalava que “los saqueos, estrujos y violenzias cometidas [en] Torá, Biosca, Sanahuja y el santuario de la ymbocación del Milagro, [...] horrorizan tanto por lo que son, como por verlas autorizar de los oficiales”.³⁷

A aquestes mostres de delinqüència s'hi haurien d'afegir, també, el saqueig de cases i propietats i la requisada indiscriminada de collites executada per la soldadesca, freqüentment mal pagada, que en la majoria dels casos es veien obligats a viure sobre el terreny, a expenses dels habitants de les diverses contrades, sobre els quals requeria en darrer terme la feixuga càrrega d'haver d'allotjar i alimentar les tropes. De totes maneres, fins i tot en aquestes pràctiques que podrien considerar-se inherents al desordre provocat pels moviments dels exèrcits i les accions de guerra, també es poden percebre diferències notables entre l'actuació de les tropes borbòniques i imperials. Efectivament, mentre que en el cas dels exèrcits aliats la

---

35. AGS, *Gracia y Justicia*, llibre 357, f. 32, 1 de juliol de 1710.

36. AHN, *Estado*, lligall 411, 7 de novembre de 1711, Hinojosa a Grimaldo.

37. AHN, *Estado*, lligall 411, 12 d'octubre de 1711.

requisa de collites i el saqueig de masies gairebé sempre era fruit de la necessitat, com un recurs de supervivència de les tropes, abandonades a la seva sort a causa de les deficiències organitzatives i el desordre en els proveïments, en canvi l'estat major borbònic sembla haver planejat i instigat deliberadament aquestes malifetes de la soldadesca, concebudes com una estratègia per atemorir els habitants i obtenir el sotmetiment del territori.³⁸ El contrast entre aquestes actuacions resulta colpidor. Segons la Generalitat, per exemple, davant d'aquest problema d'extralimitacions de les tropes imperials, l'Arxiduc havia adreçat repetidament ordres taxatives "a todos los comandantes de las naciones de que se compone este ejército [...] para que celen con toda vigilancia en contener los soldados, oviando practiquen el menor desorden [que] pueda ser motivo de desazón del País, y a establecer una cabal concordia".³⁹ Per contra, la documentació de l'estat major borbònic posa inequívocament de manifest que els oficials francesos i espanyols induïen els seus soldats a saquejar el país, i organitzaven expressament operacions militars en gran escala amb l'exclusiva finalitat d'apoderar-se de les collites, arruïnar la terra i provocar la desesperació dels pagesos i habitants de la ruralia. A l'estiu de l'any 1708, per exemple, les mateixes fonts oficials borbòniques informaven que el duc d'Orléans havia mobilitzat un veritable exèrcit, de més de 4.000 soldats, amb l'única finalitat de requisar coactivament les collites de la Segarra i del pla d'Urgell, amb ordres expressives de "recoger todos los trigos que allí estaban, [...] tomando todo lo que se le antojaba hasta Cervera y Tárrega".⁴⁰ I l'any 1711 el duc de Vandôme ordenà a totes les poblacions situades entre Fraga i Balaguer que lliuressin sense dilació a l'exèrcit borbònic, sota amenaça de mort contra els infractors, tota la collita i els cereals emmagatzemats a les masies i cases de pagès, "previniendo que qualquier lugar que faltare al cumplimiento de lo que se ha ordenado, será executado militarmente".⁴¹

---

38. Sobre la difusió d'aquestes operacions de saqueig de poblacions i requisa de collites posades en pràctica per imperials i borbònics, vegeu Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió*, p. 208-215.

39. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 200-1°, 26 de setembre de 1708.

40. AHN, *Estado*, lligall 352, doc. 25, 16 d'agost de 1708. Aquestes requisas sistemàtiques de collites per part de l'exèrcit borbònic era descrita gairebé en els mateixos termes per les fonts catalanes: "destacaron los franceses parte de sus tropas para la villa de Pons, y saquearon lo que no avían recogido los paysanos". Vegeu FELIU, *Anales*, III, p. 611-612.

41. AHN, *Estado*, lligall 496, ordres del duc de Vandôme, 22 d'agost de 1711.

Caldria dir, de totes maneres, que deixant de banda el brogit de les batalles i dels moviments de tropes, sabem molt poca cosa sobre la situació de devastació i misèria en que quedaren els territoris caiguts precoçment en poder les autoritats borbòniques en les proximitats de Lleida i Tortosa. La documentació conservada a les diverses poblacions sobre aquests episodis és molt escassa, i també les referències contingudes en els arxius estatals, talment com si hagués caigut com una llosa de silenci sobre aquests territoris. Tot i això, el que resulta veritablement significatiu d'aquesta situació és que existeix una total coincidència entre les queixes dels particulars o les protestes dels comuns adreçades a la Generalitat, i els testimonis procedents de les fonts borbòniques, que no solament confirmen les malvestats executades pels exèrcits de Felip V arreu del país, sinó que descriuen sense cap mena d'escrúpol els excessos i les arbitrietats comeses contra la població civil, amb uns trets inequívocs de violència gratuïta i deliberada, concebuda com a arma de guerra, destinada a infringir penalitats i provocar la demoralització dels habitants de la ruralia. Davant les queixes dels particulars sobre aquests abusos comesos per la soldadesca, els informes elaborats sobre aquesta qüestió per ordre del mateix estat major borbònic no deixen cap mena de dubte sobre la intencionalitat política, destinada a fomentar el derrotisme entre els habitants, que cal atribuir a aquestes actuacions: “las tropas generalmente han cometido toda suerte de desórdenes, [...] porqué todos roban, violentan y son inzendarios, [y] no ay alguna persona de razón y piedad que no pueda comprobar las violencias y sacrilegios que han cometido las tropas; con tal ynsolencia lo han hecho que es bien público a toda la armada lo que han excedido y profanado; las heredades que han podido alcanzar a quatro o seis oras de los campamentos han sido taladas las más, poniendo fuego y arruinando las casserías y otras poblaciones, con la permisión que se les ha dado, [que] causaría admiración si se señalase aun por juicio reduzido; para descubrir granos en las casas, yglesias o pueblos se les ha tolerado, si no mandado, que rompiendo paredes y suelos examinasen el que se podría encontrar, [y] esta lizenzia se puede muy bien considerar qué efectos causaría en unos espíritus ya feroces y ympios, [por] ver tácitamente aprovada esta malignidad con el consentimiento o tolerancia”.⁴²

---

42. AHN, *Estado*, lligall 411, 12 d'octubre de 1711, Hinojosa a Grimaldo. També *Ibidem*, lligall 2.327, Bedmar a Grimaldo, 11 d'octubre de 1712.

Davant d'aquestes situacions de violència extrema, de les quals ningú podia considerar-se indemne, no ens ha d'estranyar que moltes vegades l'únic senyal que ens indica la proximitat dels exèrcits borbònics a les diverses contrades sigui la reacció atemorida dels habitants, que adoptaven actituds sovint incomprensibles i forassenyades en un intent d'escapar a la desesperada de les violències de la guerra, com eren l'abandonament dels pobles o la connivència forçada amb els invasors. Indicis de la desmoralització i el derrotisme provocat per aquestes actuacions les podem advertir tant a la zona del Baix Ebre, com a l'Urgell i la Segarra, i a les comarques frontereres amb França, on poblacions importants, com Tàrrrega, Cervera, Banyoles o Figueres, durant bona part de l'any –mentre duraven les operacions estacionals– eren considerades “*ciutats obertes*”, i els seus habitants es veien obligats a retre alternativament obediència a Felip V quan s'aproximaven les tropes borbòniques, i retornar a l'obediència de l'Arxiduc en arribar la tardor, quan tornaven a ser ocupades pels exèrcits imperials.⁴³

A Banyoles, per exemple, a mitjans de 1708 la difusió de la simple notícia de que s'aproximaven a la vila contingents de l'exèrcit francès del duc de Noailles va provocar que els veïns anessin a rendir obediència a Felip V, a fi d'evitar l'atac directe contra la població, i els saqueigs i les violències indiscriminades de la tropa.⁴⁴ En el transcurs d'aquestes incursions militars intimidatòries també les autoritats de Reus, d'inqüestionable fidelitat austriacista,⁴⁵ l'any 1709 es van adelantar a retre homenatge a Felip V sense haver estat ni tan solament amenaçada la població, quan els exèrcits borbònics es trobaven prop de Cambrils, simplement pel temor dels habitants de veure's sotmesos a la discrecionalitat de la soldadesca.⁴⁶

---

43. Sebastià CASANOVAS I CANUT, *Memòries d'un pagès del segle XVIII*. Barcelona, 1978, p. 20-21. CONSTANTIS, “Una crònica inèdita...”, p. 15. Antoni BACH I RIU, *Bellpuig d'Urgell i la seva antiga baronia el pla d'Urgell*. Barcelona, 1972, p. 187. ID., “Crònica de la Guerra de Successió a les terres de Lleida, escrita per un pagès de Palau d'Anglesola”. *Ilerda*, XLIV (Lleida, 1983), p. 171-187. Josep M. SEGARRA MALLA, *Recull d'episodis d'història targarina, des del segle XI al XIX*. Tàrrrega, 1973, p. 117.

44. CONSTANTIS, “Una crònica inèdita...”, p. 15.

45. Antonio de BOFARULL Y DE BROCA, *Anales históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*. Reus, 1961, I, p. 115-116. Maria Carme BIGORRA I TRILL, “Alguns aspectes de la Guerra de Successió a Reus, a través de les actes municipals (1700-1715)”. *Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Ponències i Comunicacions*, 2 (Valls, 1989), p. 29-35.

46. Descripció de l'esdeveniment a ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 266-2º, 10 de setembre de 1709. Vegi's també FELIU, *Anales*, III, p. 641.

La descripció de l'episodi per part de Castellví ens aproxima amb precisió als efectes de la política de represàlies que executaven els borbònics sobre les poblacions que es trobaven en la línia de contacte entre els exèrcits o dintre de la seva àrea d'influència territorial: “desde Tortosa [los borbónicos] penetraron en el Campo de Tarragona [...] para alarmar a los pueblos de la Conca de Barberá; [...] ocuparon Monroig, pasaron a Cambrils, alarlose todo el Campo de Tarragona [y] esto hizo adelantar a los moradores de Reus, populosa villa, a dar la obediencia [a Felipe V] antes de estar a la vista el ejército, [y] otras poblaciones menos populosas siguieron el ejemplo de Reus”.⁴⁷ Segons tots els indicis aquesta relació de causa i efecte entre les incursions dels exèrcits borbònics i la reacció atemorida dels habitants va persistir durant bona part de la guerra. L'any 1711, per exemple, també les autoritats de Vic, població considerada el bressol de la conspiració austriacista, i d'on sorgí precisament el renom de “*vigatans*” per designar els seus partidaris, davant les incursions dels exèrcits borbònics per les terres de la plana, i a fi d'evitar l'assalt a la població i el pillatge de la tropa, trameteren una ambaixada als generals felipistes hostatjats a la vila de Roda, per tal de retre homenatge a Felip V, perquè, segons declaraven els consellers, “nos persuadíam de què ja lo dia de ahir havíam de ser per aquell [enemich] dominats”.⁴⁸

En d'altres casos, en canvi, sembla que les autoritats d'algunes poblacions intentaven aprofitar-se de la situació d'inseguretat creada pels constants avenços i retirades dels exèrcits per erigir-se en fervents partidaris de Felip V, encara que la seva obediència fos deguda simplement a la proximitat intimidatòria de les tropes borbòniques a les diverses contrades. Aquesta va ésser el cas, per exemple, de l'actitud adoptada pels jurats del poble de Pinell de Brai, situat a la Terra Alta, que a finals de l'any 1708, davant la inevitable proximitat dels exèrcits borbònics de la guarnició de Tortosa, es declaraven sobtadament “fieles vasallos” de

---

47. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV-1, f. 94-95. Sobre aquest episodi vegi's també Pedro VOLTES BOU, “La ciudad de Reus y la Guerra de Sucesión”. *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CLVI (Madrid, 1965), cuaderno I, p. 47.

48. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 317, s.f., 6 de febrer de 1711. Segons l'informe de Francesc de Solà, comissionat per la Generalitat per esbrinar els fets, “era veritat que per part de la ciutat de Vich se avia anat a donar la obediència, arribant fins al lloch de Roda, però no hi encontraren lo enemich, y sen retornaren en dita ciutat de Vich sens donar-la”. Per a la contextualització d'aquest episodi, vegi's TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió*, p. 284-285.

Felip V, i demanaven que la seva població fos considerada “villa fidelíssima”. En contrapartida d’aquest acte d’oportunitisme polític, els jurats de Pinell de Brai reclamaren de les autoritats borbòniques l’exempció d’al·lotjaments de tropes per a la població i una rebaixa tributària per a tots els habitants.⁴⁹

Deixant de banda, però, aquestes persistents accions intimidatòries posades en pràctica pels exèrcits de les dues corones en les contrades properes a Lleida i Tortosa, el que sembla deduir-se inequívocament de la documentació és que durant bona part de la guerra existí un tercer front de conflicte sovintejat en les comarques frontereres amb França, que des de l’inici de les hostilitats esdevingué una de les peces fonamentals de la tenalla estratègica que practicaven els borbònics contra Catalunya per tal d’adquirir una superioritat militar permanent sobre els exèrcits aliats.⁵⁰ Les dimensions d’aquesta zona de control militar dels exèrcits francesos a l’àrea pirinenca certament que foren variables al llarg del temps, atenent al ritme de les ofensives estacionals, però el que no podem perdre de vista és que existiren diversos punts d’aquesta àrea geogràfica en que la presència francesa fou permanent. Aquest seria el cas, per exemple, de la fortalesa de Roses, que no deixà mai d’estar ocupada per guarnicions franceses des de les ofensives de finals del segle XVII, fins i tot després de signar-se el tractat de Ryswick, que contemplava el replegament de les tropes als seus llocs de procedència d’abans de la guerra.⁵¹ D’altra banda, les successives escaramusses frontereres els exèrcits francesos no solament s’asseguraven el domini de la Cerdanya, la Vall d’Aran i de bona part de l’Empordà i el Gironés,⁵² sinó que les incursions del duc de Noailles aprofitaven les conques naturals dels rius pirinencs, com per exemple el Segre, per executar profundes penetracions sobre els territoris de

---

49. AHN, *Estado*, lligall 352, doc. 19, 4 de novembre de 1708. Sobre actuacions acomodaticies similars de les autoritats d’algunes poblacions aragoneses, com Maella, Alcalá, Ainzón, Vera, Mora de Rubielos o Fraga, vegi’s AHN, *Consejos*, lligall 6804, doc. n° 17, 39, 40, 48, 299, 301. Sobre aquestes sobtades mostres de fidelitat les autoritats borbòniques expressaven les seves sospites que “las demás villas y ciudades, por hallarse indefensas, salieron [...] a dar la obediencia, que pareció por las circunstancias más violenta que voluntaria”. AHN, *Consejos*, lligall 6803, doc. n° 109.

50. BAUDRILLART, *Philippe V et la Cour de France*, I, p. 251-252.

51. FELIU, *Anales*, III, p. 404-407, 411-413, 416-417, 427. BOFARULL, *Historia crítica*, VIII, p. 341-344. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, p. 1092-1093. Emilio GRAHIT Y PAPELL, “El sitio de Gerona de 1694”. *Revista de Gerona*, XVIII (1894), p. 23-54.

52. FELIU, *Anales*, III, p. 596-597. BC, ms. 173, “*Annals Consulars*”, III, f. 63.

la Catalunya central, fins a enllaçar a través de la conca de Tremp amb els exèrcits espanyols de guarnició a l'altra banda de la frontera aragonesa.⁵³

En aquesta connexió entre les guarnicions espanyoles acantonades en terres aragoneses i els exèrcits expedicionaris francesos procedents de la frontera del Rosselló sembla que durant bona part de la guerra va jugar un paper molt rellevant el castell d'Areny, encavalcat a la ratlla fronterera d'Aragó, però abocat geogràficament a la conca de Tremp.⁵⁴ En el control d'aquesta fortalesa durant bona part de la guerra hi tingué un protagonisme destacable el militar català Blai de Trinxeria, fill de Josep de Trinxeria, membre d'una família de militars i hisendats catalans afincats a la ciutat d'Olot,⁵⁵ que havia actuat com a oficial dels exèrcits espanyols a Itàlia, i que mantingué la seva obediència a Felip V durant el decantament austriacista de Catalunya l'any 1705.⁵⁶ En recompensa a la seva fidelitat li fou atorgada la graduació de mestre de camp, i obtingué el nomenament de governador del castell d'Areny, des d'on realitzava incursions per la conca de Tremp i les terres de l'Urgell, i on actuava en coordinació amb les tropes franceses del duc de Noailles acantonades a la Cerdanya.⁵⁷

El que sembla clar és que la presència sovintejada dels exèrcits francesos en aquesta zona del nord de Catalunya va persistir al llarg de bona

53. En una d'aquestes incursions les tropes del duc de Noailles arribaren fins a Balaguer seguint el curs del riu Segre, on s'uniren a l'exèrcit del duc d'Orleans procedent de terres aragoneses per formalitzar al setge de la ciutat de Lleida. FELIU, *Anales*, III, p. 595. Segons el marquès de San Felipe el punt de contacte entre els exèrcits del duc d'Orléans i del duc de Noailles era el nucli fortificat de Castelló de Farfanya. BACALLAR, *Comentarios*, p. 155.

54. Com a exemple de les alternatives militars per mantenir el control d'aquest estratègic punt fortificat en la frontera entre Aragó i Catalunya, vegi's BC, *Bonsoms*, n° 9392, "*Relación individual de los felices sucesos que han tenido los paysanos de las villas y lugares de la Conca de Trem y Pallás, en la toma y rendimiento de la villa y castillo de Areny, ocupado por las tropas del señor Duque de Anjou*", 2 fulls. També FELIU, *Anales*, III, p. 594-595.

55. Josep de Trinxeria havia servit en l'exèrcit espanyol durant les escaramusses frontereres amb França de finals del segle XVII. Sobre aquestes actuacions vegi's Alain AYATS, *Les guerres de Joseph de la Trinxeria (1637-1694). La guerre du sel et les autres*. Canet, 1997.

56. Per a la biografia del personatge, vegi's Joaquim Danés, *Llibre d'Olot*. Barcelona, 1960, p. 167. També Santiago ALBERTÍ, *Diccionari biogràfic*. Barcelona, 1966, IV, p. 388.

57. AHN, *Estado*, lligall 378, notificació d'aquestes activitats pel mariscal Tserclaes a Grimaldo, 15 d'abril de 1710. En aquesta documentació la fortalesa surt mencionada com a "*castillo de Ares*", però sembla indiscutible que es tracta d'un error de transcripció. En els anys posteriors alguns oficials que havien lluitat a les ordres de Trinxeria varen ésser recompensats per aquestes incursions armades en territori català. Vegi's AGS, *Gracia y Justicia*, lligall 888, 14 de maig de 1711. Expedient sobre els mèrits del tinent Josep Carbonell, instruït favorablement per Francisco Portell.

part de la guerra, tot i que les notícies concretes sobre les modalitats d'aquesta ocupació són molt disperses i fragmentàries. Atenent aquesta realitat probablement mereix una interpretació molt diferent, per exemple, l'intent d'aixecament a favor de Felip V dels habitants de la ciutat de Berga, esdevingut a mitjans de 1707, que d'ésser considerat com el resultat d'una revolta de contingut estrictament polític, exemple de botiflerisme precoç, hauria d'ésser inclosa en aquesta estratègia de domini territorial dels exèrcits borbònics a la zona pirinenca, en un intent d'establir un reducte fortificat a les terres de la Catalunya central –la ciutadella o castell de Sant Ferran de Berga– que servís d'enllaç entre les línies avançades dels exèrcits espanyols acantonats a la frontera d'Aragó i les tropes expedicionàries franceses del duc de Noailles, en competència amb l'altra gran fortalesa existent a la zona, l'imponent i inexpugnable castell de Cardona, que des de l'origen de la guerra s'havia mantingut en poder de l'exèrcit imperial i de les partides de fusellers i miquelets dels germans Desvalls.⁵⁸ Des d'aquesta perspectiva, doncs, l'anomenada “conspiració de Berga” hauria d'ésser considerada com a part d'una operació militar en gran escala dels exèrcits espanyols i francesos, instigada pel brigadier Antonio Gandolfo, en coordinació amb l'ofensiva del duc de Noailles des de la Cerdanya.⁵⁹

A l'altra extrem d'aquesta zona d'influència de l'exèrcit francès, el duc de Noailles havia convertit la vila de Peralada, a la comarca de l'Alt Empordà, en quartel general de les seves tropes, i en base d'operacions per a les seves incursions sobre les terres de la Catalunya central.⁶⁰ Sota la cobertura de l'exèrcit francès l'any 1708 es reuniren a Peralada un col·lectiu heterogeni de personatges influents de la societat catalana proclius a la dinastia borbònica, format per eclesiàstics, professionals i membres de la petita noblesa, que per la seva actuació, i pels projectes polítics que deixaren escrits, podrien considerar-se com a botiflers en el sentit més genuí

---

58. Sobre l'actuació dels germans Desvalls en la defensa del castell de Cardona, vegi's Lluís PUJAL, Lluís, *Antoni Desvalls i de Vergós, marquès de Poal*. Barcelona, 1988.

59. BC, ms. 173, “*Annals Consulars*”, III, f. 62-62v. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III-2, f. 165v.170. Nòmina dels implicats en la conspiració, a qui foren confiscats els béns, a VOLTES, *Barcelona durante el gobierno*, III, p. 96 i 109-110. ID., *El Archiduque Carlos de Austria, rey de los catalanes*. Barcelona, 1953, p. 187-188. També Jacinto VILARDAGA Y CAÑELLAS, *Historia de Berga y breves noticias de su comarca, desde los tiempos primitivos hasta nuestros días*. Barcelona, 1890, p. 278.

60. FELIU, *Anales*, III, p. 594.

del terme, ja que no solament expressaren en públic la seva proclivitat a la dinastia borbònica, sinó que arribaren a formular propostes concretes de govern per a Catalunya, que haurien de ser posades en pràctica després del triomf de Felip V, en forma de severes represàlies contra els austriacistes.⁶¹

Les incursions estacionals de l'exèrcit francès en les comarques frontereres permeteren a partir de l'any 1708 consolidar una zona d'ocupació gairebé permanent, que comprenia la Vall d'Aran, el castell d'Areny, la Conca de Tremp, l'Alt Urgell, la Cerdanya i la mateixa vila de Puigcerdà, territoris que juntament amb el Gironès i l'Empordà es mantingueren amb poques variacions sota el domini del duc de Noailles, el qual gaudia de la complicitat de diversos personatges prominents d'aquelles contrades, com Josep de Viladomat, el marquès de Gironella, o Joan de Josa, tots ells relacionats també amb els conspiradors de Berga.⁶² Durant la campanya estacional de l'any 1709 les notícies que arribaven a la Generalitat sobre les operacions de les tropes franceses en aquest sector informaven que “el enemigo se mantenía acampado desde Torroella de Mongrís hasta Verges, [...] reduciendo con amenazas los pueblos de aquella cercanía, [y] del lugar de Bordils se llevó unas dos mil quarteras de trigo, y saqueó todas las casas de dicho lugar, como lo ha hecho en otros lugares cercanos a su campo, y se temía habría executado las mismas hostilidades a la parte de Bañolas y valle de Cornellá”.⁶³

Aquestes escaramusses estacionals de les tropes del duc de Noailles en alguns casos arribaren a penetrar profundament en les comarques de la Catalunya central, en territoris considerats generalment segurs i addictes per les autoritats imperials, com per exemple la Garrotxa i l'Osona: “en est temps amenazà lo enemich anar a Vich, posat com era en Olot y sas cercanias, lo qual exèrcit era de francesos, capitanejat del duch de Noailles, [però] arribats a Vich lo enemich se desvià de son intent, vehent previnuda la ciutat de tropa y milícias”.⁶⁴ Les autoritats borbòniques s'assequ-

---

61. Reproducció íntegra del document a Eva SERRA I PUIG i Josep FONTANA, “Un pamflet polivalent: un text de 1708 imprès el 1836”. *Miscel·lània en honor del Doctor Casimir Martí*. Barcelona, 1994, p. 449-460.

62. FELIU, *Anales*, III, p. 596-597. Sobre les escaramusses esdevingudes en aquesta extensa zona d'influència francesa, entre la frontera aragonesa i la Cerdanya, vegi's BC, *Bonsoms*, nº 9392.

63. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 260-1º, 19 d'agost de 1709. També DACB, XXVI, p. 314-315.

64. BC, ms. 173, “*Annals Consulars*”, III, f. 74. Vegi's també ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 270-1º, 11 d'octubre de 1709.

raven el control del territori per mitjà de la presència de tropes irregulars i de felipistes emboscats, que actuaven en grup o de manera individual, i es dedicaven a extorsionar els veïns i sembrar el temor entre els habitants per induir la seva obediència a Felip V.⁶⁵ La mateixa documentació borbònica ens descriu aquests personatges com a “sugetos que conociendo el riesgo en que se ponen se han ofrecido a hazer diligenzias, fiados en el conocimiento de la tierra, y de entender y hablar la lengua”.⁶⁶ En la seva condició de filipistes acèrrims, i emparant-se en la impunitat que els conferia la protecció de l'exèrcit borbònic, aquests individus es dedicaven a atemorir els pobles amb amenaces diverses i a cobrar contribucions extraordinàries als habitants, i en cas de negar-s'hi portaven a terme detencions arbitràries dels pagesos benestants de les diverses contrades, i després exigien el pagament de rescats per part de les famílies.⁶⁷ En terres de la Cerdanya Francesc Pastor portava a terme tasques d'espionatge, i passava les seves informacions a les tropes del duc de Noailles i al governador de Montlluís.⁶⁸ A la població de Pauils actuava com a espia i agent provocador al servei dels borbònics el Dr. Jaume Cortiella, “que passó al partido del Rey Phelipe, ejerció de juez y caudillo, revocando y nombrando justicias, imponiendo contribuciones a los lugares, [...] bajo pena de rebelión, confiscación de bienes y quema de los pueblos”.⁶⁹

Deixant de banda la persistència d'aquestes actuacions irregulars, a partir de 1711, i com a conseqüència del fracàs de l'expedició aliada sobre Madrid, els exèrcits borbònics penetraren profundament sobre les terres de la Catalunya central, i afermaren el seu domini sobre moltes contrades que

---

65. AGS, *Gracia y Justicia*, llibre 357, informe de Juan de Miguel sobre l'organització d'aquestes milícies irregulars, que actuaven com a quinta columna en les terres de la ruralia. La seva actuació era descrita també en termes elogiosos en la documentació borbònica posterior. Vegi's ACA, *Rl. Aud., Consultas*, reg. 127, f. 238v.

66. AGS, *Gracia y Justicia*, lligall 1028, informe de Francisco Miguel de Puig al marquès de Mejorada sobre el components d'aquesta quinta columna borbònica que actuava a Catalunya des de 1706. Considerem que és versemblant considerar que aquestes actuacions persistiren en els anys posteriors.

67. Indagacions sobre aquestes pràctiques intimidatòries, a ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 266-2º, 11 de setembre de 1709.

68. ACA, *Rl. Aud., Consultas*, reg. 120, f. 154, declaració de mèrits de Francesc Pastor per obtenir un ofici de regidor de Puigcerdà.

69. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III-2, f. 220. Per les seves activitats a favor de Felip V aquest individu fou detingut i condemnat a mort el 8 de febrer de 1708. Sobre aquestes actuacions de violència indiscriminada, vegi's també FELIU, *Anales*, III, p. 594.

abans estaven sota la protecció de l'exèrcit imperial. La continuïtat de l'ofensiva borbònica va ser protagonitzada per tres cossos d'exèrcit, comandats per general francès Vandôme en el front central, pel marquès de Valdecañas i els generals espanyol Vallejo y Bracamonte en les terres del sud, i pel duc de Noailles des de la frontera del Rosselló, que tenien per finalitat d'establir una gran tenalla estratègica des de tots els punts cardinals sobre la reraguarda catalana.⁷⁰ El principal resultat d'aquestes ofensives va ser la caiguda de Girona en poder de les tropes del duc de Noailles, el 23 de gener de 1711.⁷¹ De totes maneres, tant important com aquestes operacions de conquesta, caldria destacar la nova implantació dels destacaments borbònics en bona part de les terres de la Catalunya central, en un gran arc que anava de Santa Coloma de Queralt, Igualada i Cervera, fins a Manresa, Vic i Olot. Sobre aquest virtual estrangulament de les defenses imperials en el territori, la Generalitat es lamentava de "la cortedad del terreno en que estaria lo Pahís [y] los molts ahogos que suporta esta provincia, per trobar-se invadida la plassa de Gerona, [y] lo estat en que es troba lo Principat per las ocurrencias y treballs de la guerra".⁷²

En realitat, al marge dels aspectes estrictament militars, aquesta persistent presència borbònica va representar un veritable salt qualitatiu en l'ocupació del territori. Efectivament, d'ençà de la conquesta de Girona, i tenint la seguretat de dominar la frontera aragonesa, l'estat major borbònic preparava de manera sistemàtica el que semblava que havia de ser l'ofensiva final sobre Catalunya. Des de la primavera de 1711, per exemple, a la zona del Segrià, l'Urgell i la Noguera, entre la ciutat de Balaguer i la frontera aragonesa, les autoritats borbòniques posaren en pràctica lleves de soldats en gran escala, utilitzant la fórmula tradicional catalana de reclutaments militars per mitjà de les crides a sometent entre el veïnatge, amb la finalitat de constituir partides borbòniques d'implantació local i comarcal que actuessin com a forces auxiliars de les tropes, com una espècie de policia territorial d'autodefensa, que permetés la persecució per part dels

70. AHN, *Estado*, lligall 379, epistolari entre Vallejo, el cavaller de Croix i Grimaldo. *Ibidem*, lligall 410-1, 15 de gener de 1711, Bracamonte a Grimaldo. Vegi's també BAUDRILLARD, *Philippe V et la cour de France*, I, p. 426 i 436. BACALLAR, *Comentarios*, p. 220 i 225-226.

71. GRAHIT, "Gerona durante la Guerra de Sucesión", p. 112-175. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Sucesión*, p. 277-282.

72. ACA, *Generalitat, Esborrany dels Dietaris*, reg. 315, s.f., 26 de gener de 1711. *Ibidem*, *Dietaris*, reg. 317, s.f., 31 de gener de 1711. Vegi's també BACALLAR, *Comentarios*, p. 220 i 225-226.

mateixos pobles dels escamots de voluntaris austriacistes que freqüentaven aquelles contrades: “importa a nuestro Real servicio y a la pública quietud del país de Cathaluña exterminar de ella a los enemigos, [...] valiéndonos de todos los medios que conduzcan para poner fin a las calamidades de la guerra, [...] para cuías expediciones tienen obligación nuestros vasallos cathalanes de tomar las armas, con la convocación de somatén, a gasto de los mismos pueblos”.⁷³

I pel que fa al pagament i la manutenció dels exèrcits de les dues corones desplegats pel territori, des de mitjans de l'any 1711 les autoritats borbòniques s'esmerçaven també en la recaptació de contribucions extraordinàries entre els habitants de la zona, que permetessin el manteniment de les tropes sobre els nous territoris d'ocupació permanent, des dels quals s'organitzarien les successives incursions sobre les terres de la Catalunya central.⁷⁴ Aquesta fiscalitat de guerra començà a exigir-se als habitants de les vegueries de Lleida, Tremp, el Pallars, la Seu d'Urgell, Cervera, Tàrraga, Agramunt i Balaguer, territoris que es consideraven militarment segurs i definitivament integrats en el nou complex del poder instaurat per les autoritats borbòniques.⁷⁵ En concret, aquestes contribucions consistien en el pagament de dos pesos mensuals per cada família o foc, i s'esperava recaptar un total de 51.346 pesos cada mes entre els pobles d'aquesta zona.⁷⁶

La percepció que tenien els contemporanis sobre les malvestats de la guerra, i sobre les violències executades pels exèrcits borbònics, era literalment catastròfica. Totes les fonts catalanes, des dels informes de la Generalitat a les anotacions dels “*Annals Consulars*”, descriuen de manera gairebé idèntica les extralimitacions executades per les tropes, que es traduïen en inqualificables penalitats de les quals ningú restava indemne. Del que no hi ha dubte és que la situació dels habitants davant dels desas-

---

73. AGS, *Gracia y Justicia*, llibre 357, f. 24v.-25.

74. En realitat, el regne d'Aragó havia hagut de suportar successives contribucions extraordinàries, destinades a sufragar les despeses de la guerra de Catalunya, com a mínim des de l'any 1708. Vegi's KAMEN, *La Guerra de Sucesión*, p. 385-386.

75. Sobre aquesta difusió de la fiscalitat borbònica en els territoris novament conquerits, vegi's Concepción de CASTRO, *A la sombra de Felipe V. José de Grimaldo, ministro responsable (1703-1726)*. Madrid, 2004, p. 210-211.

76. AHN, *Estado*, lligall 411-2, 13 de novembre de 1711, “*Estado de la imposición general, por vía de Quartel de Inbierno, sobre los Partidos, Governaciones y Vegueros de los Reynos de Aragón, y Valencia y Principado de Cathaluña, para la paga de las tropas de este ejército*”.

tres de la guerra es feia cada vegada més insostenible, i com a conseqüència d'aquestes càrregues, violències i actuacions abusives la Generalitat assenyalava que “resta aquella terra molt destruïda, causant universalment grandíssima llàstima y particular desconsuelo lo oirho, [...] que continuant així en breu destruhiran totalment a tot est Pahís [ab] una total miseria”.⁷⁷

---

77. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 107, f. 261-1º, 22 d'agost de 1709. Vegi's també BC, ms. 173, “*Annals Consulars*”, III, f. 74.